

TISZTELETKÖR

A MAGYAR POLIP

RENDSZERLEÍRÁS VAGY ELLENSÉGGKÉPALKOTÁS? EGY ÉRTELMEZÉSI KERET ÉRTELMEZÉSE

SCHLETT ISTVÁN

A kötetben 23 társadalomtudós – jogász, filozófus, szociológus, közgazdász, történész, közvélemény-kutató, antropológus – tanulmányait olvashatjuk. A különböző műfajú és színvonalú írások tárgya közös: megpróbálják leírni, értelmezni a 2010-es választásokon elsöprő többséggel hatalomra került politikai erő, a kétharmados parlamenti többséggel kormányzó Fidesz–KDNP által az elmúlt három és fél évben végrehajtott radikális változások szerkezetét és társadalmi-gazdasági hatásait. A kötet rövid időn belül jelentős visszhangot váltott ki nemcsak a hazai társadalomtudományos közösségben, hanem az érdeklődő hazai közvéleményben is.¹ A bírálók, vitapartnerek és az olvasók figyelmét elsősorban a könyvet szerkesztő Magyar Bálint bevezető tanulmánya keltette fel – a szaktudományok eszközeivel operáló több tanulmány alapos elemzése, kritikus befogadása még jórészt várat magára.

Könyvismertetésünkben mi is csupán a bevezető tanulmányról írunk, erősítve Magyar tanulmányának leválását a könyvről. Nemcsak azért döntöttünk így, mert számos szakpolitikai ügyben nem vagyunk jártasak. A bevezető külön karrierjét csak részben magyarázza az olvasók kényelme, lassúsága vagy az, hogy Magyar a könyv terjesztésében – időt és fáradságot nem kímélve – kitüntetett szerepet játszott. Sokkal fontosabb ebből a szempontból, hogy a bevezető tanulmány meglepően lazán kötődik a többi íráshoz: szerzője alig hivatkozik a társakra – akik közül néhányan viszont nem fogadják el Magyar érvelését és fogalomrendszerét.

Magyar Bálint írja a Stephen Hawking és Leonard Mlodinov szerzőpáros nyomán: „nem létezik a valóság világréptől vagy elmélettől független fogalma.” Egyetértünk azzal is, hogy „nem létezik a valóság modellől független ellenőrzése. Ebből következően egy jól megalkotott modell létrehozza saját

Magyar polip –
A posztkommunista
maffiaállam
Szerk. Magyar Bálint
Noran Libro, Budapest, 2013.
412 oldal, 3390 Ft

valóságát. [...] A modellfüggő realizmus nemcsak a természettudományos modellekre alkalmazható, hanem azokra a tudatos és tudat alatti gondolati modellekre is, amelyeket a mindennapi világ értelmezése és megértése céljából mindannyian készítünk.” (9. old.)

Kétségtelen, Magyar Bálint új modellt alkotott. Egy új államtípológia bevezetésére tett javaslatot, s megalkotott egy új államtípust, a „maffiaállamot”. Bevallottan azért tette ezt, hogy új, az eddigieknél érvényesebb választ tudjon adni a „milyen rendszerben élünk” kérdésre.

Magyar Bálint azt állítja, hogy az általa alkalmazott megnevezés „korántsem indulati, publicisztikai jellegű, hanem az új hatalmi elit lényegi vonására, szerveződési természetére, rendjére utal” (kiemelés most és a továbbiakban az eredetiben – S. I.).

Az új államtípust tehát a hatalmi elit jellegzetességei alapján határozza meg. Ezeket – elkülönítve más rendszerek uralmi elitjeitől – így foglalja össze: „alapvetően családi, illetve a közös üzlet által megpecsételt fogadott családi kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a Családfőtől kiinduló, erősen hierarchikus, piramiszerű engedelmességi rendbe tagozódnak.” (41. old.)

Miután összeveti ezt az elitet a premodern társadalmak klánjaival, a sejkések „uralkodó nemzetséghez kötődő családi, fogadott családi hálózatára” épülő elitjével, a „feudális rendekkel”, a „dualizmus kori és a két világháború közötti keresztény középosztállyal”, a „polgári társadalmak középosztályával”, az „oligarchiákkal”, az „egykori kommunista nomen-

1 ■ Gombár Csaba: A maffiaállamról – módjával. *Népszabadság*, 2013. november 24.; Ungváry Rudolf: A részlegesség jó minőségű jele – Kritika a Magyar Polipról. *Magyar Narancs*, 2013. december 19.; Tamás Gáspár Miklós: Az ellenzéket is le kell váltani. *Élet és Irodalom*, 2014. január 14.

klatúrával”, a „maffiaállam” hatalmi elitjének megkülönböztető vonásait, ezen államtípus differencia specifikumát így összegzi:

„A maffiaállamban – mivel akárcsak a hagyományos maffiánál, a család szent – a próbatétel nem a családi kötelek feláldozása a pártlojalitás oltárán, ellenkezőleg, a nem vérségi lojalitási kapcsolatok fogadott családdá szentesítése. [...] A Fidesz a liberális demokráciákban szokásosnál szorosabb (párt)kötődésekkel rendelkező közösség, amelyben a tagok – a jövedelmi és vagyoni privilégiumok rendszerén keresztül – nemcsak személyükben, de gyakran rokonságukkal együtt vesznek részt. Így az a szűk, hierarchikus kör, amely a párttagok eredetileg nem nagyszámú, de már az 1990-es években megfegyvelzett csapatából áll, koncentrikus körökben tágul, felfűzve a rendszerre a lojális társadalmi csoportok egyéb köreit is, de már eltérő státusokban, eltérő jogosítványokkal és privilégiumokkal. [...]

A maffiaállam a patriarchális Család(fő) jogosítványainak érvényesítése nemzeti szinten a demokrácia intézményrendszerének kulisszái között az állam megszállásával és annak eszköztárával. A Keresztapa számára az uralom, a vezetés mintáit tekintve a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak. Ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. Ahogy a patriarchális családfő meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, egyben státusmeghatározó is, amely státus rendezzi az ő háza népe személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét, úgy feje a Családfő az országnak, ahol a nemzet az ő háza népe. Ő nem el tulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jussból és igazságból részesíti a saját háza népét, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint.

[...] A maffiaállam nacionalizmusa a nemzetből történő kirekesztése mindazoknak, akik nem részei a fogadott családnak, vagy nincsenek a vazallusi rendszerben az alá betagozva, azok ugyanis nem részei az ő háza népének, s ennek viselhetik minden következ-

ményét. Számára a nemzet: a fogadott család és tartozékai, a Keresztapától a cselédségig.” (41–43. old.)

A bírálónak állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy jól megalkotott modellről van-e szó ez esetben, olyanról tehát, amely képes „létrehozni saját valóságát”, azaz képes arra, hogy mások számára is „valóságként” jelenjen meg. A választ esetünkben meg kell hogy előzze annak tisztázása, voltaképpen mire irányul a kutatói szándék, mit szolgál, mire való a modell. El kell döntenünk, hogy miként olvassuk e szöveget: egy társadalmi, gazdasági, politikai rendszer leírására, magyarázatára, vagy egy kormányzati stratégia, irányvonal elleni mozgósításra, annak megváltoztatására irányul-e. Másként fogalmazva: tisztázni kell, hogy a tudományos vagy a politikai gondolkodás termékeként olvasva juthatunk-e el „értelméhez”, jelentéséhez.

Magyar Bálint írása semmi kétséget sem hagy számomra az iránt, hogy a szerzői szándék nem az „Orbán-rendszer” leírására, megmagyarázására, hanem megváltoztatására irányul. Politikai szövegről van szó, amelyet a „mi a teendő?” kérdése szervez, s ennek alárendelten, ennek részeként – az ellenség megnevezéseként,

lefestéseként – jelenik meg a „mi a helyzet?”, „milyen rendszerben élünk?” kérdésekre adott válasz. Ebben – és csak ebben – a kontextusban természetesen ez nem hiba, ugyanakkor nyilvánvalóan a politikai gondolkodás egyik alapsajátosságát ragadhatjuk meg, ami élesen megkülönbözteti a tudományos gondolkodástól. Egy ilyen valóságkonstrukcióval szemben értelmetlen a verifikáció (igazolás vagy cáfolat) megkísérlése; ezt csupán elutasítani vagy elfogadni, vele azonosulni vagy pedig egy más, természetesen ugyancsak a „mi a teendő?” kérdése által szervezett – tehát politikailag értelmezett – valóságkonstrukciót szembeállítani lehet. Politikai ellentétről, politikai vitáról – de tekintettel a politika természetére, bátran kimondhatjuk –, politikai harcról van szó ugyanis, amelyet a politikai döntés „old meg” (amennyiben az egyik fél győzelmét megoldásnak tekintjük), s bizonyosan nem valamiféle tudományos, „szakértői”, vagy bármifé-

le tekintélyekből álló testület által hozott határozat. Ha ez így van, akkor viszont nemcsak értelmetlen, hanem nevetséges is volna a „tudomány ítélőszéke” elé állítani az egyik vagy másik – netán mindegyik – politikai valóságkonstrukciót. Bármilyen hangzana is el ebben az aktusban, nem változtatná meg a vita *politikai* jellegét. Csupán azt jelentené, hogy egyes tudósok kilépnének a tudomány keretei közül, és beszállnának a politikai küzdelembe. Ezt nemcsak értelmetlennek és nevetségesnek, hanem tudományellenesnek is tartom, különösen akkor, ha a tudósok nem állampolgári, hanem tudósi mivoltukban játszanak el a politikai szerepet. E szereptévesztés kizárná ugyanis a tudomány autonómiájának, saját logikájának, saját látásmódjának, saját kérdésfeltevésének érvényesítésének elvi lehetőségét is, beleértve a tudós személyes integritásának, a tudományos intézmények működését szabályzó normáknak a megőrzését. Bizonyos vagyok abban, hogy egy ilyen szimbiózisnak az eredménye nem a „tudományos politika” lenne (mi az ördög volna is az?), hanem a tudomány átpolitikálódása, a szerepek összezavarodása, mint ahogy azt régebbi korokból is tudhatjuk, és sajnos, naponta ma is tapasztalhatjuk. Jól láthatjuk, hogy a politikai viták – függetlenül attól, hogy hivatásos vagy alkalmi politikusok, értelmiségi vagy nem értelmiségi szereplők, szakértők vagy laikusok, professzionális tudósok vagy dilettánsok a résztvevői – a politika természetének megfelelően zajlanak, a jelentés, a tartalom, a funkció a politika logikája, a politikai nyelv alapján értelmezhető.²

Az imént feltett kérdésre – hogy tehát jól megalkotott modellről van-e szó – a válaszom azon feltevésen alapul, hogy az elemzett szöveg a politikai, és nem a tudományos gondolkodásmód terméke. A következőkben tehát nem azt veszem számba, hogy a Magyar Bálint által megalkotott valóságkonstrukció helyesebben, pontosabban írja-e le a valóságot, mint a politikai ellenfelek által kidolgozott és alkalmazott konstrukciók. Egyrészt azt vizsgálom meg, hogy képes-e átstrukturálni, átértelmezni, a politikai elemzők tolvajnyelvén mondvá, „tematizálni” a Magyarországon zajló politikai vitákat, képes-e megerősíteni, egységesíteni az ellenzéki hiteket és meggyőződéseket, fokozni az elszántságot, a harci kedvet, képes-e gyengíteni, megbontani a kormánypárt egységét, elbizonytalanítani a híveket, elfordítani a bizonytalanokat, másrészt viszont azt, milyen politikai következményei lehetnek egy ilyen helyzetleírásra alapozott stratégiának.

A mozgósító erő kérdésére igennel válaszolok. Mutatja ezt maga a kötet is – néhány szerző használja, sőt írása címébe is beemeli a „maffiaállamot”. E fogalom megjelent a szakmai diskurzusokban, de úgy tűnik, szélesebb körökben, a napi sajtóban, a közbeszédben is használatossá válik. Ha jól hallom, plakátokra is felkerült. Képi erejénél fogva egyetlen szóban foglalhatja össze a – nevezzük így értéksemlegesen – a baloldali rendszerkritikák egyes elemeit, s így

könnyebben ragadhatja meg a képzeletet. Bizonyára léteznek olyan módszerek, amelyekkel már most is mérni lehetne a szóhasználat, a valóságkonstrukció *politikai hatásosságát*, ezáltal „hasznosságát”, ám úgy vélem, e kérdésben a választások döntenek. Új témát azonban nemigen látok feltűnni Magyar szövegében, hacsak nem azt, hogy egy töről eredeztetni az eddigi vitákban megjelent elemeket, kezdve a demokrácián, a jogállamon, az alkotmányosságán esett sérelmekről az arrogancián át a „mutyikig”, mintegy kozmikussá növelve az ellentéteket.

A névadás, az ellenfél megnevezésének mikéntje viszont következményekkel jár. A „maffiaállam” kifejezés – ahogy erre már Gombár Csaba rámutatott³ – kriminalizálja a politikát, a végsőig hevíti a barát/ellenség elkülönülés intenzitását. Feltételezhetjük – különösen a világszerte terjedő politikaellenesség hangulatában –, hogy e névadásnak van mozgósító ereje, s olyanokat is aktivizálhat, akik eddig kívül helyezték magukat a politika világán, vagy éppen bizonytalanok voltak abban, hogy a szemben álló felek közül melyiket válasszák. De ha valóban így történik, az a végletesség irányába mozdíthatja el a világot amúgy is dichotómiákban megragadni hajlamos politikai álláspontokat, rombolhatja a küzdelmeket valamelyest kordában tartó külső szabályok és belső gátak mérséklő erejét, s élethalálharccá változtathatja az éppen e lehetőség kizárására megalkotott döntéshozatali eljárást, a parlamenti választásokat. Sokan vélhetik úgy, hogy a törvényeken kívül álló maffia elleni harcot a törvény sem korlátozhatja, hogy a „nép ellensége” elleni harcban minden eszköz felhasználható.

A politika kriminalizálása nem most kezdődött el, s korántsem csak az egyik „oldalt” jellemzi. A másik oldalon is jelen vannak az alternatív valóságkonstrukciók, a „bankárkormánytól” a „pénzszivattyún”, a GDP egy részének „kitalicskázásán” át a „rendszer-váltás rendszeréig”, amelyek Magyar Bálint fogalmával azonos szerkezetűek; Koselleck szavával szólva: az ellenség megnevezéséül szolgáló „aszimmetrikus ellenfogalmak”.⁴ Tehát funkciójuk is azonos. Továbbá abban is nagyon közel állnak egymáshoz, hogy mindegyikőjüket „tények” támasztják alá, persze egy sajátos értelmezési keretbe helyezve határozzák meg a jelentéseket és a jelentőségeket.

A végletesség jelei sem most jelentkeznek először, akár a valóságkonstrukciókra, akár az ellenségképalkotásra, akár az eszközhasználatra vonatkoznak. A

2 ■ A politikai gondolkodás sajátosságairól, a tudományos gondolkodáshoz való viszonyáról alkotott felfogásom részletesebb kifejtése és dokumentálása megtalálható *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című monográfiában eddig megjelent két kötetében (Századvég, Bp., 2009. és 2010.), illetve G. Fodor Gábor – Schlett István *Lú-e vagy szobor?* című tanulmánykötete több írásában (Századvég, Bp., 2006.).

3 ■ Gombár Csaba: *A maffiaállamról – módjával. Népszabadság Online*, 1913. november 24.

4 ■ Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Jászóveg Műhely, Bp., 1997.

5 ■ Tamás: Az ellenzékét is le kell váltani.

politikai helyzet leírása során a politikai gondolkodás logikája igen gyakran vezet el efféle dichotóm modellekhez: haladó és reakciós, hazafi és hazaáruló, mi lent és ők fenn, kizsákmányoltak és kizsákmányolók, demokraták – és kik is? Hát persze, az antideokraták, akik persze más gonoszra is képesek, akár maffiózók is lehetnek. E modellek érvényessége rendszerint nem igazolható empirikusan, de hát nem is igénylik a verifikációt. Hogy úgy mondjam, immúnisak az érvekkel szemben.

Történt-e, történik-e minőségi változás e területen? Úgy hiszem, erre a kérdésre adott válasz csak a politikában szülehet meg. Nem biztos persze, hogy a 2014-es választások az utolsó szót mondták ki; még bármi megtörténhet, akár az is, hogy a „maffiaállam” elleni harcot zászlajára tűző politikai mozgalom így vagy úgy diadalt arat. A következők is különbözőzhetnek. Kialakulhat a cselekvésképtelenséget eredményező patthelyzet, a hideg polgárháború felforrósodása, de olyan katarzisz is, amelynek eredményeképpen bekövetkezik valamiféle konszolidáció. Ez épülhet a változtatás lehetetlenségének felismeréséből következő beletörődésre, vagy akár a megvilágosodást követő megbékélésre. Ha mégsem, folytatódhat az, amit eddig tapasztalhattunk, de persze az sem zárható ki, hogy a tapasztalatok újszerű feldolgozását lehetővé tevő értelmezési keretek megszületése nyomán beindulnak az önkorrekciós mechanizmusok. Erre is, arra is találhatunk példákat a történelemben. De ismétlem: hogy mi fog történni, az a politikában, a politika, a hivatásos és az alkalmi politikusok – azaz a választópolgárok – által dől el, és bizonyosan nem a tudományos vitákban. Ugyanakkor – teszem hozzá – bármi történik is a politikában, az sem cáfolni, sem megerősíteni nem fogja Magyar Bálint „maffiaállam”-tézisét. Arról mégiscsak a deskriptív erő dönt. Azaz: létezik-e, megteremthető-e egy olyan államtípológia, ahol helye van egy ekként leírt államtípusnak?

Én úgy látom tehát, hogy Magyar Bálint szövege a politika kontextusában nyeri el értelmét. De végezzük el az ellenpróbát, s induljunk ki abból, hogy itt valóban egy új államtípus megalkotását célzó tudományos erőfeszítésről volna szó.

Ez esetben merőben más értékelési szempont alapján kell eljárunk. Azt kell vizsgálnunk, hogy van-e leíró, új összefüggéseket feltáró – és ezáltal valóságteremtő – ereje ennek a modellnek. Másként fogalmazva a kérdést: át kell-e értékelnünk az állam, illetve a társadalmi-politikai rendszerek mibenlétére, az állam- és rendszertípológiára vonatkozó ismereteinket és feltételezéseinket, ki kell-e egészítenünk kutatási szempontjainkat, módszereinket, hogy új és igazolható magyarázatokra leljünk egy eddig helytelenül értelmezett új jelenségre, a „magyar polipra”, a „posztkommunista maffiaállamra”.

Magyar Bálint ugyanis nem kevesebbet állít, mint hogy az államnak, de ha jól értjük, magának a társa-

dalmi rendszernek egy új típusa alakult ki Magyarországon, s hogy a korábbi tipológiák nem alkalmasak az „Orbán-rendszer”, ezen belül a magvalósult – vagy megvalósulóban lévő – állam és társadalmi berendezkedés megértésére és leírására. Így ír: „A posztkommunista maffiaállam a tekintélyuralom egy sajátos jegyekkel rendelkező önálló formája, amely az eddigi típusokba nemigen sorolható. Bár egyik vagy másik jellegzetessége mutat hasonlóságokat más autokratikus formákkal, az egyéni vonások hasonlóan tűnő, eklektikus alakzatával mégis egy sui generis típust formál.” (40. old.)

Nos, ez az írás engem nem győzött meg arról, hogy valóban egy tudománytörténeti jelenségről, egy új tudományos paradigma kidolgozásáról, de legalábbis az abba az irányba tett első lépésről volna szó. És úgy látszik, nemcsak én vagyok értetlen. A már meghivatkozott Gombár Csaba sem fogadja el a hipotézist, Tamás Gáspár Miklós szerint pedig amit Orbán pártja tesz, az a „maffiaállam szimmetrikus ellenkezője”.⁵ És hát azt is láthatjuk, hogy a kötetben tanulmányokkal megjelenő kutatók egyik része egyszerűen nem veszi figyelembe a kötet címadó írásában ajánlott koncepciót (például Soós Károly Attila), vagy explicit módon elutasítja (például Laki Mihály).

Mások motívumairól nem szólok, csupán a sajátjaimról. E szöveget nem vagyok képes tudományos szöveggként értelmezni. Bizonyára szerepet játszik a tudományos standardokhoz képest henye fogalomhasználat, a bizonyítások esetlegessége, anekdotikus elemek felbukkanása, magának a kulcsfogalom megszületésének története, a metaforák burjánzása, egyszerűen: a publicisztika stílusjegyeinek dominanciája. De ez önmagában nem menthet fel a feladat alól, hogy szembenézzek az alapállítással, még ha nem részletesen kidolgozott és igazolt koncepcióról, hanem csupán egy sejtésről van is szó. Számomra perdöntő a gondolkodás módja. A megkerülhetetlen akadályt maga a kérdésfeltevés, a megismerő érdek jelenti. Ha valahonnan, úgy a politikából, a „gonosz” megnevezésének kényszeréből, s nem az eddigi szociológia- és politikaelméletek hiányosságaiból származhat az indíttatás egy új tipológia kidolgozására. Ez erősíti bennem meggyőződésé a gyanút, hogy a politikai és nem a tudományos gondolkodás termékét olvasom, amelynek jelentése csakis az előbb említett módon belül tárható fel és mérlegelhető. Ez az állítás természetesen igazolásra szorul. A továbbiakban ezt kísérlem meg.

„Egy nevesincs rendszerrel nem lehet személyes viszonyt sem kialakítani, nemhogy politikait” – kezdődik a szöveg. Még ugyanazon oldalon a gondolatmenet így folytatódik:

„Megfelelő nyelvi, fogalmi keret nélkül csak elszenvedjük az értékeinket tagadó, mások által beszélt nyelv által kialakított, ránk kényszerített valóságot. A saját értékrenden alapuló nyelv a legelső és egyben kikerülhetetlen lépés saját iden-

titásunk és szabadságunk felé. Ez elemi feltétele annak, hogy az egyén vagy közösség ne sodródjék egy számára idegen, értelmezhetetlen, mások által diktált nyelven felépített valóságba.” (9. old.)

A megállapításokkal nem vitatkozom. Ami számomra most fontos: e szavak nyilvánvalóvá teszik, hogy a megismerést a személyesség és a politikai érdek vezérli, illetve az egyén és a (politikai) közösség cselekvőképességének megteremtésére, helyreállítására, a „kik vagyunk mi?”, „kik ők?”, a „milyen a (természetesen a cselekvés szempontjából értelmezett) helyzet?”, a „mi a teendő?” kérdések megválaszolására irányul. Egyszóval, hogy „cselekvésméletről”, ideológiáról van szó, nemcsak rejtetten, hanem a lehető legközvetlenebb formában. A kérdések a politikából – és nem a tudományból – származnak, és a politikára, a politikai cselekvésre – és nem egy rendszer működésének leírására alkalmas fogalmi keret megalkotására – irányulnak. A korábban említett stílusjegyek ebből következnek, kifejezve a politikai, illetve tudományos gondolkodás között meglévő különbségeket.

Érvényesnek vélem állítástomat Magyar Bálint kulcsfogalmára is. A „maffiaállam” nem illeszkedik és nem illeszthető be az eddig ismert „Mengyelejev-táblázatokba”. Az új táblázatnak viszont nyomaint sem tudtam felfedezni.

Alighanem azért nem, mert ennek megteremtésére kísérlet sem történt. Amit találok, az voltaképpen csak a „jó” és a „rossz” megkülönböztetése, azaz a „helyes” álláspont, a „maffiaállam” ellenfogalmának tekintett „liberális demokrácia” *megnevezése*. A leírás azonban, az esetleges altípusok elkülönítése ez esetben is elmarad. Akárcsak másutt, amikor utalás történik egy-egy államtípusra – ha ugyan tekinthetjük annak a „sejkséget”, a „feudális rendek” és az uralgó szerződés viszonyát –, a „dualizmus kori és a két világháború közötti keresztény középosztályra”, a „polgári társadalmak középosztályára”, az „oligarchiákra” vagy a „kommunista nomenklaturákra” épülő államokat, amelyekkel szemben választja Magyar az Orbán-rendszer államának megnevezésére a mind-egyiknél rosszabb „maffiaállamot” (41–43. old.).

Milyen vajon a „feudális” állam? A történelem „feudális” korszakában, amelyet – jószerint a Marx által megalkotott rendszertipológia alapján – egy „termelési módra” épülő társadalmi-gazdasági formációként értelmezünk, több államtípus létezett, a prebendialis államtól kezdve a hűbéri államon, a rendi államon keresztül az abszolutizmusig. Más államszerkezet, más társadalmi és politikai szerepek, más intézmények és így tovább. A rendiség és a hűbérúr-vazallus modell fogalmilag zárja ki egymást, az abszolutizmus homogenizálni igyekszik a társadalmat, tüzzel-vassal írta az autonómiák minden formáját, és így politikai értelemben tagadja a rendek részvételét a hatalom gyakorlásában. Tehát még csak az „uralmi elitek” sem azonosak. Milyen államtípus felel meg a „polgári társadalmak középosztályá-

nak”? Milyen tehát a „kapitalista” állam? Jól tudjuk, a kapitalizmus, a polgári középosztály létezni tudott az abszolutista államban (és nem is ment neki olyan rosszul), a demokratikusnak egyáltalán nem nevezhető XIX. századi államokban, például Lajos Fülöp „polgárkirályságában”, de olyan „autokratikus” államokban is, mint a „kis Napóleon” császársága, I. és II. Vilmos Németországa vagy 1848-at követően a neoabszolutista Osztrák Császárság. És vajon milyen állam a „liberális demokrácia”? Ma ismert formái Nyugat-Európa legtöbb országában meglehetősen új képződmények, és jórészt az eredetileg antiliberális demokraták (szociál-, agrár- és kereszténydemokraták, keresztényszocialisták) hozták létre az (elitista) liberálisok ellenállását legyűrve. De – és ezzel már lezárom kérdéseim sorát – milyen egyáltalán a liberális állam? Másokkal együtt úgy látom, ennek is vannak variánsai, sőt jól elkülönülő típusai is, amelyek nem *mértékükben* – tehát hogy *mennyire* liberálisok – különböznek, hanem abban, hogy *hogyan* liberálisok, azaz milyen *politikai pozíciók* alakulnak ki, milyen intézmények, normák, eljárásformák épülnek a – persze eltérően értelmezett – liberális elvekre, előfeltevésekre, értékekre.⁶ Egyszóval sokféle állam, sok államtípus, sőt egyes államtípusokon belül sokféle variáns létezik.

A megnevezés megtörtént, a tipológia felállítására, a fogalomalkotás elmaradt. A kudarc – amennyiben feltételezzük, hogy a cél valóban egy modell, egy új tipológia kialakítása volt – magából a gondolkodásmódból, a kérdésfeltevésből, a világlátásból, de talán pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk: a nézőpontból ered. A szöveg minden elemében és részleteiben a politikai gondolkodás sajátosságait követi, s így aligha juthat el tudományosan értelmezhető eredményekhez, s különösen nem egy szociológiai vagy politológiai rendszer- vagy államtipológia megteremtéséhez. De hát – jeleztem már többször is – nem ez a funkciója.

A politikai megközelítés dichotóm szerkezetekben gondolkodik. Van jó és van rossz, van helyes és van helytelen, van igaz és hamis, van kívánatos és elutasítandó, van hasznos és káros, van, aki velünk, van, aki ellenünk és így tovább. E gondolkodásmód pártos, s aligha lehet más. E gondolkodásmód a *vita activához* és nem a *vita contemplatívához* kapcsolódik. Nem csoda hát, ha érzéketlen az árnyalatok, a variációk iránt.

Egy rendszer- vagy államtipológia csak az elmélkedés eredménye lehet, s nem nélkülözheti a variánsok, az árnyalatok közti különbségek iránti érzékenységet. Számára a világ nem fehér vagy fekete. A fogalmat megnevező szavak mellé helyezett jelzők itt nem díszítések, nem is jelszavak, hanem a típusalkotás

6 ■ Ennek részletező bemutatására tettem – és teszek – kísérletet *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című könyvem már megjelent 2., illetve a készülöben lévő 3. kötetének első felében.

során talált különbségek megjelölését szolgálják. Ha tehát valaki leírja a „liberális demokrácia” szintagmát, akkor egyben állítja, hogy van másfajta demokrácia is. Számára természetesen jelentésük van az olyan szavaknak, mint kapitalizmus, piac, demokrácia, parlamentarizmus, liberalizmus, szocializmus, állam, párt, királyság, köztársaság, jogállam. De ugyanakkor tudja – hiszen épp ezért vizsgálja –, hogy térben és időben variánsok különülnek el, amelyek ebben vagy abban valóban különböznek.

Úgy látom tehát, hogy Magyar Bálint foglya saját elveinek, axiómáinak, előfeltevéseinek, értékeinek, nyelvezetének s persze, ellenszenveinek, félelmeinek, érdekeinek. Kísérletet sem tett arra, hogy ezekre vonatkozóan kérdéseket tegyen fel. Az önkritika csupán maga és pártja politikai gyakorlatára, egyes döntéseire vonatkozik, s nem is érinti az előfeltevéseket, várakozásokat, a politikafelfogást, a jövőképet, a szerepfelfogást, s bizony, a politikai cselekvés egyik meghatározó jelentőségű előfeltételét, a valóságkonstrukciót sem. Mindez súlyos akadályt állított az elé, hogy leírja az „Orbán-rendszert”, s ugyanígy azt a „rendszert” is, amelynek helyébe lépett, s amelyet Magyar Bálint restaurálni szeretne. A probléma tudományos megoldása tehát elmaradt.

De hát más okos emberrel is megtörtént az, hogy a pártosan szemlélte a világot, és ez erősen befolyásolta ítéletét. Tudjuk, Marx pusztulásba rohanó termelési módként írta le a kapitalizmust. Nos, bár sok okos dolgot is mondott a termelés ezen módjáról, s „valóságkonstrukciója” fontos elemévé vált egy hosszú időszakra nemcsak a cselekvő politikának, hanem az elmélkedő tudománynak is, predikciója mindeddig nem igazolódott. Igaz viszont, hogy XIX. századi formájához képest a kapitalizmus alaposan átalakult, amiben bizonyosan volt szerepe a marxizmusnak – akár mint politikai, akár mint tudományos irányzatnak is. Hayek a szolgaságba vezető utat látta a kapitalizmus megmentésére törekvő strukturális reformokban. Az állami beavatkozás terjedelme igazán megnövekedett, formái gazdagodtak, de azt talán már senki sem gondolja, hogy megszűnt a vállalkozás szabadsága, s megérkeztünk a szolgaságba, noha versenyszabályok valóban léteznek. De Gaulle-t mindennek, például fasisztának, hazaárulónak elmondták 1958-ban politikai ellenfelei, akik között neves tudósok, írók, moralisták, filozófusok is voltak. Ma már talán senki sem vonja kétségbe, hogy az ötödik köztársaság is demokrácia, s nem is rosszabb minőségű, mint a negyedik volt. Holott a politikai szerkezet – például a végrehajtó és a törvényhozó hatalom viszonya – jelentősen megváltozott.

Magyar Bálint így magyarázza meg a „harmadik Magyar Köztársaság 2010-es összeomlását”:

„a kelet-európai országokban – így Magyarországon is – bár a rendszerváltás során létrejött a nyugati típusú demokrácia mintaszerű politikai intézményrendszere, mégis tovább éltek azonos

keleties stílusú magatartásformák, amelyek mentén újrarendeződtek az egyéni pozíciók és élethelyzetek. Egy nyugatias politikai berendezkedés küzdött egy keleties vagyon- és tulajdonszerzési mintával, amelyben a választások és kormányváltások nem pusztán az azonos értékrenden belüli kiigazítási eljárások és kormányváltások rutinszerű állomásai voltak – egyébként egy konszenzusos társadalmi modell mentén –, hanem a tulajdon és az új vagyoni pozíciók megszerzéséért folyó harc elkeseredett ütközetei.” (15. old.)

Nyilván az SZDSZ politikai megsemmisülésére utalva, e harc végeredményét így összegzi:

„az autokratikus törekvésekkel szemben fellépő demokratikus erőknek nem volt sem közösségi ethosza, sem korszerű társadalomképe, sem intézményi háttere, és nem maradt cselekvőképessége sem.” (23. old.)

Bizonyára másként is, részletezőbben, esetleg több tényező számbavételével is le lehetne írni „az elmúlt két zavaros évtizedet”, de számomra most az a feszültség a fontos, amit Magyar Bálint érzékel a „nyugati típusú demokrácia mintaszerű intézményrendszere” és az egyéni pozíciókat és élethelyzeteket újrarendező „keleties stílusú magatartásformák” között. Nos, ha létezett ilyen – vagy valamilyen, netán másként leírható – feszültség a „mintaszerű intézményrendszer” és az „élethelyzeteket újrarendező magatartásformák” között, annak valamiféleképpen rendeződnie kell.

Tisztán logikai eljárást követve, három lehetőség képzelhető el. Az egyik a magatartásformák hozzáigazodása, hozzáigazítása az intézményrendszerhez. A másik az intézményrendszer hozzáigazodása, hozzáigazítása a magatartásformákhoz. A harmadik egy olyan kombináció, amelyben az intézményforma és a magatartásformák egyaránt változnak. Bizonyos, többé-kevésbé megfogható határokon belül a variálhatóság lehetősége ugyanis mind az intézményrendszerekben, mind a magatartásformákban benne van. Az intézményrendszerekben és a magatartásformákban, ezek kombinációiban megtalálható variánsok – olykor többszöri nekifutás során – a történelem során így keletkeztek. Ha a történelemnek nincs vége, gondolom, így lesz a jövőben is. □

A MAGYAR TENGER GYÜMÖLCSEI

LAKI MIHÁLY

Az első után alig egy évvel megjelent az újabb *Polip*-kötet. Nemcsak a borító, a tipográfia, de a könyv tárgya is hasonlít az első kötetéhez. Kutatók, szakértők, sajtómunkások laza csoportosulása folyamatosan figyeli, elemzi a híres 2010-es fülkefordalom utáni társadalmi-gazdasági folyamatokat, fejleményeket, és az eredményeit megosztja az érdeklődő közvéleménnyel. A vállalkozás körül törzsgárda formálódik: a hűs neves szerző közül hatan már az előző kötetben is szerepeltek. A köteteket szerző, szerkesztő, a bevezető tanulmányt író Magyar Bálint a sorozattól a kritikai nyilvánosság bővülését, az ellenállás nyelvének megteremtését és elterjedését is reméli. E két kezdeményezés jelentős politikai és szociokulturális fejlemény – recenzióinkban azonban ezekkel nem foglalkozunk. Maradunk a társadalomtudományi elemzés és leírás bemutatásánál és értékelésénél.

A két kötet szerkezete is hasonló. Itt is előbb Magyar Bálint elméleti (mezoelméleti) tanulmányát (korábbi tanulmányának továbbfejlesztett változatát) olvashatjuk a posztkommunista magyar maffiaállam működéséről. Ezt követi a gazdaság, a társadalom, az intézmény- és jogrendszer egyes területeinek, ágazatainak állapotát, fejlődési tendenciáit elemző tizenkilenc tanulmány. Magyar Bálint feltételezi, hogy aki elméletével, fogalomrendszerének tanulásával kezdi az olvasást, könnyebben eligazodik a tények, folyamatok sűrűjében. A recenzens megfordítja a sorrendet: előbb a leíró, tényfeltáró szövegeket tekintjük át. Ezt követően igyekszünk értékelni a posztkommunista maffiaállam elméleti konstrukcióját.

A *Polip* szerzői nem dolgoztak egységes kutatási terv, hipotézis alapján, ezért fontos – az olvasónak fontos – területek kimaradhattak a kötetből. A megfigyelések és elemzések tárgya lehet a magyar gazdaság, társadalom vagy egyik alrendszere, ágazata, egy szabályozási egység vagy esemény, de nagy beruházási projektről, egy nagyváros hatalmi viszonyairól is érdekes tanulmányokat olvashatunk.

A sokféle módszertani apparátussal készült, eltérő bizonyító erejű tanulmányok túlnyomó része ismétli, megerősíti a *Polip* Nr 1. tanulmányaiban olvasottakat: másfél év a társadalmi folyamatok elemzői számára inkább *time-lag* (késleltetési idő), a trendfordulatok vagy -folytatódások kimutatására nem elegendő. *Jelentősen megváltozott azonban a kontextus*: az első *Polip*-kötet tanulmányai a 2014-es országos választások előtt, a másodiké pedig utána íródtak. Az elemző – és a recenzens – korábban gondolhatta, hogy a 2010-es választás elsöprő tiltakozás volt az előző nyolc évben kormányon levőkkel szemben, ám 2014-ben

Magyar polip

A posztkommunista maffiaállam 2.

Szerkesztette és az előszót írta:

Magyar Bálint

Noran Libro, Bp., 439 oldal,

3990 Ft

visszaáll a politikai váltógazdaság, legalábbis a győztesnek nem lesz kétharmados többsége. Nem így történt: ezt a választást, az európai parlamenti, majd az önkormányzati választásokat a Fidesz–KDNP hatalmas fölényrel megnyerte.¹

„Folytatjuk!” – hirdették nagy hangon a nyertesek, és a tanulmányoknak a választások utáni fejleményeket bemutató fejezetei nem cáfolják, hanem erősítik ezt az ígéretet. A tényleges és a tervezett változásokat egyre kisebb valószínűséggel minősíthetjük kitérőnek, nem ismétlődő társadalmi-gazdasági jelenségnek. A szerzők, és főként Magyar Bálint elsősorban trendeket keresnek és vélnek találni.

ÚJRAGONDOLT KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A szerzők egy része nemcsak más kutatási terv keretében, de a Magyar Bálinttól eltérő fogalmi rendszerben készült korábbi munkássága eredményeit osztja meg az olvasóval. *Ők többnyire újraértelmezik kutatási eredményeiket.*

Ebbe a körbe tartozik a *Hogyan fosztotta ki a maffiaállam a társadalmat?* című tanulmány, amelyben Krémer Balázs kimutatja, hogy az elszegényedő középrétegek és a leggazdagabbak között növekszenek a jövedelmi különbségek (183. old.). Fontos állítása, hogy „a Fidesz-kormány a válság terheitől megkímélte a legfelső rétegeket, benne a saját maffiaklientúráját, és a terheket a társadalom többségét kitevő alsóbb és középrétegekre terelte” (207. old.). A nemzetközi összehasonlításából kiderül, hogy az OECD-n belül „[c]sak Magyarországon csökkentek a szociális kiadások” (uo.). Továbbá „Magyarországon a lakosság jóléti veszteségeit, anyagi biztonságának elvesztését nem a globális válság, hanem a szuverén magyar kormány okozta”. Így Krémer. Az már az eredményeinek újraértelmezése, hogy mindez tudatos döntések következménye volt, lévén „[a] középosztály, a középrétegek elgyengítése, egzisztenciálisan kiszolgáltatottá tétele a maffiakormányzás alapvető feltétele” (201. old.).

A Fidesz-kormány által vezényelt központosítás az önkormányzatok és a központi hatalom viszonyát is jelentősen átalakította.² Hegedűs József és Péteri Gábor tanulmányából (*A helyi önkormányzatok államosítása*) megtudjuk, hogy „[a] valódi stratégia lényege az önkormányzatok döntési autonómiájának, feladatainak

1 ■ A baloldal választási vereségének előzményeit és összetevőit Ripp Zoltán írja le és elemzi a kötetben (*Ellenzék a maffiaállam ellenzéke*, 97–128. old.)

2 ■ Először Kornai János elemezte a központosítást a Fidesz-kormány alatt, vö. Kornai János: Központosítás és kapitalista piacgazdaság. *Népszabadság*, 2012. január 28.

szűkítése volt” (335. old.). A több lépcsőben végrehajtott folyamat meghatározó eleme az önkormányzati hitelek központi átvállalása volt a 2014-es választások előtt. A települési önkormányzati adóssághoz konszolidáció

„csak az önkormányzati vezetés felelősségérzetét csökkentette. Két évtizednyi viszonylag szigorú adóssághozrendezési szabályozás után a hitelek elengedése szétzilálta a rendszer alapjait. Legitimálta a felelőtlen döntéseket, és egyúttal természetesnek tekintette, hogy a jövőben minden problémát meg lehet oldani.” (341. old.)

És a központ nem maradt tétlen. Levette a döntés-előkészítés és a mérlegelés terheit az önkormányzatokról: „A helyi önkormányzati hitelfelvétel – az európai uniós programokhoz kapcsolódó, a likvid és a kis összegű hitelek kivételével – központi engedélyhez kötötté vált.” (342. old.)

A civil társadalomnak – ahogyan tanulmányában Nagy C. Ádám nevezi – a többlépcsős domesztikálása is folytatódott a 2014-es választások után. „Ennek első lépcsője a finanszírozás központosítása és a helytartó kontrollja. Ez a módszer a legtöbb civil szervezetnél célt ér, hiszen azok leginkább nem a politikai állásfoglalásban, hanem az adott szervezeti cél megvalósításában érdekeltek, így – értve a helytartói szóból: pénzből vagy annak ígéretéből (lásd: várólisták) – nem emelnek szót a működés ezen mechanizmusa ellen. Ha a finanszírozási kényszer nem ér célt, az állam a rendelkezésére álló média eszköztárat veti be (például a Milla, vagy más, az ellenzékhez köthető szervezetek ellen stb.). Ez esetben már valóban csak azok a szervezetek nem hátrálnak meg, amelyek a hagyományos részvétel–szolgáltatások–kontroll hármas civil társadalmi feladata közül az állami hatalom kontrolljának az ethoszát igyekeznek beteljesíteni. S ha ez sem ér célt, az állam közhatalmi eszközeit használja fel (lásd az NCTA esete: ügyészség, KEHI, rendőrség stb.) a kormányzati akarat érvényesítése érdekében.” (140. old.)

Az Orbán-kormány médiapolitikája sem módosult a választások után. Vásárhelyi Mária tanulmányából megtudjuk, hogy „[a] közéleti-politikai kérdésekkel is foglalkozó média több mint 90 százaléka közvetlenül vagy közvetve a kormánypárthoz köthető tulajdonosok kezében van” (413. old.). Ám mindez nem csökkentette a kormány befolyásszerző aktivitását. „Még meg sem alakult az új kormány, még ki sem nevezték az új jogszabályok alkotásáért felelős minisztert”, már ott volt a parlament előtt a reklámadóról szóló jogszabálytervezet. Vásárhelyi szerint nem csupán az egyik nagy tévétársaság megeregulázása volt a cél. Ez az adó

„egyszerre kívánja a még viszonylag független médiát gazdasági prér alá helyezni, a médiapiacot manipulálni és az állam tájékoztatási monopóliumának kialakulása irányába terelni, de odacsap a Fidesz körül az elmúlt négy évben megizmosodott média-oligarcháknak is.” (416. old.)

Desseffy Tibor tényfeltáró újságcikkekre, könyvekre alapozott tanulmánya szerint a tulajdon újraelosztásának az első *Polip*-kötetben dokumentált folyamatai sem álltak le a választások után. A napvilágra került gázügyre hivatkozva megállapítja, hogy nincs változás, „a közpénzek átcsoportosítása [Orbán Viktor – L. M.] saját családjának vagy a közvetlen klientúrának folyamatos” (uo.).

A gazdaság irányításában és a gazdaságpolitikában sem történt jelentős változás (vö. Békesi László: *A maffiaállam gazdaságpolitikája*), és a tanulmányok szerzői nem regisztráltak fordulatot a magyar oktatásügyben (vö. Andor Mihály: *A cselédmentalitás visszaépítése, avagy az orbáni oktatáspolitikája*), a külpolitikában (vö. Ara-Kovács Attila: *Nemzeti diplomácia helyett családi üzlet. Az Orbán-kormány külpolitikája*) és az emlékezetpolitikában sem (Ungváry Krisztián: „*Egy a tábor egy a zászló*”. *A Fidesz történelemszemlélete*).

ELMÉLET, SZÓKÉSZLET – ELEMZÉSI KERET

A kötetben közreadott tanulmányok kellő alapos-sággal dokumentálják a Magyarországon 2010 óta kormányon levő politikai erők viselkedésének, harcmódorának fontos jellemzőit. A jól megfigyelhető események és folyamatok: a központosítás, az államosítás, az erős állami jelenlét és beavatkozás a gazdaság és a társadalom meghatározó folyamataiba, a médiába. A kirajzolódó következmények: a politikai, gazdasági és kulturális elitcsere, a kormányhoz hű nagy- és kistulajdonosok, hivatalnokok, állami alkalmazottak és vezetők támogatása, „helyzetbe hozása”, az együttműködést szabotálók, ellenzök büntetése, kiszorítása a hatalomból, a piacokról. A folyamat visszafordíthatatlanná tételét, gyorsítását szolgálta és szolgálja az „államreform”, értsd a fékek és ellensúlyok rendszerének folyamatos gyengítése, felszámolása.

Adódik a következtetés: már nemcsak épül, de konszolidálódik, berendezkedik a Magyar Bálint által modellezett maffiaállam – amely tudatosan nem követi a totalitárius rendszerek mintáját.

„Nem tudja és nem is kívánja teljesen feladni a látszatot. Az állampolgárok összességének totális [...] mozgósítása helyett a kriminalizálás, az ellehetetlenítés és domesztikálás dinamikus egyensúlyában tartja fenn a pluralizmus látszatát. Nem likvidál, csak – a lojalitás vagy a belenyugvás biztosításához szükséges típusú és mértékű fojtó fogást alkalmaz. Ez áll a vele szemben kritikus személyekre, pártokra, civil szervezetekre, médiára egyaránt.” (Magyar Bálint: *A posztkommunista maffiaállam rendszerkép-ző sajátossága*, 40. old.)

A kötetben közreadott tanulmányokban szereplő leírások és más megfigyelhető jelenségek bemutatása azonban – akarva-akaratlan – eltérő következtetésekre, a folyamatok másfajta értelmezésére és a gondosan felépített mezoelmélet bírálatára is módot ad.

A RENDSZER (ÉS AZ ELMÉLET) HATÁRAI

A második kötetben sem találunk nemzetközi összehasonlítást, nem tudjuk, hogy a volt szocialista országokban vagy azok egy részében megfigyelhetők-e, és ha igen, milyen szerkezetben a maffiaállam Magyar Bálint által leírt jellemzői. Csupán egy befejezett és egy elkezdett magyarországi kormányzati ciklus eseményei és folyamatai adják a legfontosabb tapasztalati teret és időt az elméletalkotáshoz.

A 2010 utáni hazai térben és időben sem csak radikális változások zajlottak. Több esetben a technikai-gazdasági feltételek által meghatározott, erősen behatárolt fontos döntések jelezték a *folyamatosság, a legfeljebb részleges változások* súlyát. Deák András György kitűnő esettanulmánya a paksi bővítésről például jól mutatja, hogy a kényszerből vagy előnyök reményében vállalt örökség (a folyamatosság) nem idegen a múltat végképp eltörölni készülő jelenlegi hatalomtól.

Nemcsak azért, mert Paks nukleáris erőművének története több évtizeddel ezelőtt kezdődött, és az örökölt technika és humán tőke (az orosz-szovjet berendezések és a működtetésükre kiképzett munkaerő) kiváltása igen sokba kerülne. Az új blokkok építése mellett szól az is, hogy az alternatív technológiák „egyelőre nem versenyképesek”, noha a tanulmány részletesen bemutatja a nukleáris technológia hátrányait és veszélyeit is. Fontos tényező – és ellentmond a mindenható maffiaállam logikájának –, hogy ebben az esetben nem sikerült egymással szemben kijátszani a versenyző szakpolitikai elképzeléseket és szakmai lobbikat, nem úgy, mint a nagy agrárvállalkozók világában (vö. Juhász Pál: *Politika és versenyképesség a magyar agrárgazdaságban*) vagy az oktatás- és egészségügyben. Itt a fő kérdésekben sok évtizede egységes a szakma befolyásos része. „A paksi bővítés egyik fundamentális hiányossága, hogy még szakpolitikai szinten is kizárták az alternatív megoldások tervezését. Az energiapolitikában a témát a »csak Paks« érvrendszer határozta meg.” (279. old.) A beruházástól kutatási, fejlesztési és foglalkoztatási előnyöket remélő szakma meghatározó részével kötött informális megállapodás a hatalomnak sem előnytelen:

„A nemzeti tulajdonosi osztály kiépítése [...] rendkívül drága, főleg ha kellően nagy számban kívánjuk annak képviselőit »előállítani«. Egy ilyen helyzetben a kezdeti fázisban kiváltképp – rengeteg tőkére van szükség. Nyilvánvaló az a tény, hogy az ebből fakadó adósság társadalmisítható, másodlagossá teszi az azzal járó negatív kockázatokat.” (286. old.)

Az előbbi történet nem egyedi. A hatalom, ha erős gazdasági-társadalmi szereplőkkel vagy jól szervezett társadalmi csoportokkal találkozik, hajlandó, esetleg törekszik is a megállapodásra. Például félszáznál több úgynevezett stratégiai megállapodást kötött a Magyarországon működő nagy- és közepes vállalatokkal. Nincs átfogó képünk arról, hogy mi is áll ezek-

ben a dokumentumokban, kölcsönösen mit vállalnak a felek. Amint az RTL-klubot, néhány nagyobb bankot, majd a nagy multinacionális kereskedőláncokat nehéz helyzetbe hozó szabályozások története mutatja, ha érdekei úgy kívánják, az állam erőből módosítja, semmisnek tekinti ezeket a megállapodásokat. Nem tudunk arról, hogy a szerződésszegést, az egyoldalú „újratervezést” szankció követte volna. A bármikor felrúgható egyezségek így is kijelölik a hatalom tevékenysége és terjeszkedése *pillanatnyi, ám mégis létező határait*, hiszen aligha feltételezhetjük, hogy az állam azért állapodott meg ezekkel az erős szereplőkkel, hogy később felrúgja a szerződéseket – és megsemmisítse a tárgyalásos konfliktuskezelés teret.

A FENNTARTHATÓSÁG

A nagyvállalatokkal, erős szakmai lobbikkal, szak-szervezetekkel így kialakított kapcsolatok esetében a hatalom birtokosai bizonyára azt feltételezték, hogy a bevonható erőforrások tartósan elegendők a gazdasági, a kulturális és a szociális rendszerek működéséhez. Hogy lesz elegendő pénz a fontosnak ítélt területek – például a sport – fejlesztésére, támogatására. Érdekes, hogy ezt az erős feltételezést – *a rendszer fenntarthatóságát* – Magyar Bálint sem kérdőjelezi meg. Pedig több tanulmány szerzője említi, hogy az általa vizsgált alrendszer elérkezett működőképessége határaihoz, kimerítette tartalékait.

A fenntarthatóság esélye szempontjából igen tanulságos a „nagymenők”, a magyar agrárgazdaságban fontos szerepet betöltő, több ezer hektár földet birtoklók vagy bérlők csoportjának Juhász Pál által bemutatott esete.

„Az általuk megvalósuló agronómiai és üzemgazdasági megújulás, vetőmagtermelés, állattenyésztés, kikísérletezett agrotechnológiai minták teszik lehetővé, hogy a kielezett nemzetközi versenyben megálljon mezőgazdaságunk termelésének csökkenése. Sőt azt is, hogy a kapcsolódó tevékenységek kiépülésével javuljon az élelmiszer-gazdaság versenyképes foglalkoztatási kapacitása.”

Juhász szerint azt gondolták, hogy „épeszű kormány nem fordulhat ellenük a mezőgazdaság jövőjének kockáztatása nélkül” (Uo.). Az új földforgalmi törvény (bevezetésének történetét Juhász részletesen ismerteti) azonban előírja, hogy „az 1200 hektárnál nagyobb gazdaságok a többletterületre egyáltalán ne kapják meg az alányi jogon járó földalapú támogatást” (299. old.). Az új szabályozási környezetben

„[a] kiesett földalapú támogatás kárpótlásához hozzájutni valószínűleg feltételekhez kötött pályázaton, politika által felügyelt tisztségviselők döntése alapján lehet. Az üzenet megint világos: én mondom meg, ki lehet él-állattenyésztő, s kiket próbálok kiszorítani a termelésből.” (Uo.)

„Egy dolog azonban valószínű, a saját megszapordott gondjaikkal elfoglalt »nagymenők« nem az élelmiszeripar soron következő fejlesztéseit fogják gründolni, és a bizonytalanságot látva a potenciális külső befektetők sem Magyarországon próbálnak meg pozíciókat szerezni a jövőre szabaddá váló európai tejpiacon.” (301. old.)

Másként: *a fenntarthatóságot nemcsak a rendelkezésre álló források mennyisége és megoszlása befolyásolhatja, hanem a szabályozó állam viselkedése miatt romló várakozások is.*

HIÁNYÉRZET

Magyar Bálint modelljében a szereplők tudják, mi a dolguk, viszonyaik világosak, a maffiaállam képes önmagát tartósan reprodukálva, normál üzemmód-

ban működni. A 2010 óta Magyarországon a hatalom birtokosai által összerakott konstrukció bizonytalan határai, nem garantálható fenntarthatósága azonban azt jelzik, hogy esetünkben jelenleg aligha beszélhetünk valamiféle önkorrekcióra képes, önfenntartó rendszerről. A hatalom belső konfliktusai, az újraelosztható javakért, pozíciókért folyó mind kíméletlenebb harc is erre utal.

Értékelésünkben figyelembe kell vennünk azonban, hogy a jelenség leírásában és értelmezésében mások sem tartanak sokkal előbbre: „a segítségül hívott elemzési kategóriák igen felületesek, és a sokszor elképesztően formalizált tudományos apparátus gyakran csak a már meglévő értékítéletek visszamenőleges igazolására szolgál” (? old.) – írja az elméleti keretéről szóló tanulmányában Trencsényi Balázs. □

POLIP-E?

VÁRADI BALÁZS

Magyar Bálint új könyvében korábbi publicisztikai és a maga szerkesztette két *Magyar Polip* kötet tanulságainak beépítésével beszéli el a Fidesz 2010-es hatalomra kerülésétől a Simicska-afférig tartó öt év társadalmi, politikai és közpolitikai folyamatainak történetét. A szöveg *egészének* méltányos kritikája a kötet megírásához mérhető bátorságot kívánna meg a recenziótól, mindenekelőtt pedig annak tisztázását, melyik műfajba tartozik és milyen módszerrel íródott e terjedelmes tanulmány.

Ami a műfajt illeti, a szociológiai szakszavak használata és a lábjegyzetbe került hivatkozások *társadalomtudományos tanulmányt* sejtetnek. Ugyanakkor hiányzik a mégoly kritikai reflexió a hazai politikai folyamatokat elemző művekre és ezen elemzések szaktudományos kereteire – például a demokrácia és a demokratikus konszolidáció elméletére, a poli-

Magyar Bálint:
A magyar maffiaállam
anatómiája
Noran Libro, Budapest, 2015.
312 oldal, 2990 Ft

tikai gazdaságtani iskolára, Dahl, Sartori, Przeworski vagy Schmitter írásaira¹ és a vonatkozó hazai szakirodalomra, köztük Enyedi Zsolt, Körösnéyi András, Tóka Gábor cikkeire, Dorothee Bohle és Greskovits Béla könyvére.²

Vagy egy *nagyvesszét* vagy inkább esszéféfűzért olvassunk? Azzal nehezen egyeztethető össze a tárgyával szembeni, a bizonyítást megelőző normatív ítéletek sokasága és a kontemplatív műfajhoz nem illő, jól okadatolható („törvényesített rablás”, „a cselekvő alany, a bűncselekményeket elkövető bűnszervezet”) *sistergő gyűlölet*.

Vagy *politikai pamflet* volna a szellemesen alliteráló neologizmusokkal teletűzdelt szöveg? Annak túl hosszú és tudományos – az embernek a XIX. század eleji porosz cenzúratörvény ötlük az eszébe, mely a húsz szerzői ív terjedelmet meghaladó szövegeket mint politikailag ártalmatlanul hosszúakat egyszerű-

1 ■ Csak jelzésképp: Robert Dahl: *Democracy and its Critics*. Yale University Press, New Haven, 1989.; Giovanni Sartori: *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham House, Chatham, N. J., 1987.; Adam Przeworski: *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge University Press, New York, 1991.; Philippe C. Schmitter – Terry Lynn Karl: *What Democracy Is... and Is Not*. *Journal of Democracy*, 2 (3): 75–88, 1991.

2 ■ Többek közt: Enyedi Zsolt: *Adversarial politics, civic virtues and party identification in Eastern and Western Europe*. In: J. Bartle – P. Bellucci (eds.): *Political parties and partisanship: social*

identity and individual attitudes. Routledge, London, 2009. 246–284. old.; Körösnéyi András: *A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra*. In: Boda Zsolt – Körösnéyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – Új Mandátum, Bp., 2012. 284–309. old.; Tóka Gábor: *Vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban*. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006. Választáskutatás*, Bp., 2006.; Dorothee Bohle – Béla Greskovits: *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Cornell University Press, Ithaca–London, 2012.

en kivette az előzetes engedélyeztetés kényszere alól: háromszáz oldallal nem lehet mozgósítani.³

Vagy egy Orbán-ellenes *politikai stratégiai dokumentum* első, megalapozó része ez, a „nevesincs rendszerrel” való politikai szembeszállás megtervezésének első fázisa? Ha az, fájoan hiányzik maga a politikai ágens, akihez szól, és a világos ideológia, amelynek jegyében a szerző meg kívánna dönteni a Nemzeti Együttműködés Rendszerét (NER).

Tegyük fel, a fenti négy műfaj *kombinációjával* van dolgunk. Ám mi volna Magyar Bálint vizsgálódásának a műfajokat egybefűző *módszere*? A más országokkal való *összevetés*, a komparatív megközelítés itt-ott felüti a fejét (elsősorban az Oroszországra, Azerbajdzsánra és a közép-ázsiai volt szovjet tagállamokra való hivatkozásokban), de azért a Magyarországra koncentrááló szöveg nagy részétől idegen. *Történeti elemzés*? Ahhoz messze nem kellően kritikai és elemző a viszonya a forrásokhoz, melyek típusukat tekintve a kiválogatott szakmai közleményektől az újságcikkeken át a hallomásig terjednek. A *társadalomszerkezet* alakulásának szociológiai vizsgálatáról van szó? Ahhoz nem elég egy-két közvélemény-kutatásra hivatkozni. Vagy úgy olvassuk, mint egy egészen hosszú *újságcikket*? Mindennek az elegyével van dolgunk, és épp ezért nagyon nehéz megmondani, miféle kritikát lehet megfogalmazni róla: tudományost? irodalmi? politikait? Mindenképp nagy feladat, amelyhez nem vagyok elég bátor, helyette egy rövid esszével⁴ próbálkozom Magyar Bálint könyvének négy kulcskérdéséről, amelyeket a legfontosabbnak tartok, illetve amelyekben nem értek egyet vele.

A könyv fő állítása a NER lényegét próbálja meghatározni. Magyar Bálint fejtegetését röviden összefoglalva és a mozgósításhoz hasznos – hol szellemes, hol szellemeskedő, de a megértést nem segítő – szóalkotásaitól (mint „polipbüro”, „szervezett felvilág”, „poligarcha”) és kétséges mértékben hasznos metaforáitól (maffia, stróman)⁵, szándékosan lecsupasztott formában, olvasatomban ez az állítás a következő:

2010-zel a magyar politikai rezsím a liberális demokráciából egy némileg az oroszországihoz hasonló, az EU-ban *sui generis* posztkommunista rendszeré vált, amelyben a politikai és a gazdasági hatalmat a lojalitás és az érintetteknek kedvező *újraelosztás* köré *szerveződő* koncentrikus csoportok hierarchiájában gyakorolják, melynek belső és külső kapcsolatai a szervezett bűnözés bizonyos fajtái-ra emlékeztetnek.⁶

A hatalmat gyakorlóknak a hatalom megtartásán és gazdasági kihasználásán túl nincsenek valódi, a társadalom egészére vonatkozó ideológiai vagy szakpolitikai céljaik.

VAN-E A NERNEK LÉNYEGE?

A kérdéssel máris besétálunk a Magyar Bálint állította esszencialista csapdába. Igaz, ha csatára készülünk, meg kell ismerni az ellenfelet. Ám mi volna a NER lényege? Miért, mi az elefánt lényege? A nagy méret? A vastag bőr? Az ormány? A hosszú kihordási

idő? Nincs neki, mondaná a természettudós, az elefántot a szakember beilleszti a taxonómia rendjébe, leírja anatómiáját, etológiáját stb., a „lényege” megragadásával nem foglalkozik. Az ő leírásából aztán mást-mást használ majd a vadász, a cirkuszművész, a zongoragyáros vagy a preparátor. A metaforák sem segítenek sokat: mit mondtam, amikor diadalmasan rávilágítottam, hogy az elefánt valójában egy lomha óriáspatkány?

Az első kérdés, hogy a 2010-ben kezdődő magyarországi uralmi viszonyok eléggé stabilak és kontúrosak-e ahhoz egyáltalán, hogy érdemes legyen a lényegüket keresni. Sokan, a Freedom House-tól Szilágyi Ákosig nem biztosak benne, hogy itt nem egy átmenetről, egy újból ingataggá váló (*unconsolidated*) demokráciáról van-e szó. Akármennyire leegyszerűsítő is részpontszámok vektorával jellemezni egy uralmi rendet, amíg ezek a pontszámok nagyon ingadoznak – márpedig a magyar demokráciának a Freedom House-tól kapott pontszámai még tavalyról idénre is nagyot változtak (és a bevándorlás ürügyén a polgári szabadságjogokat tovább korlátozó törvénymódosításokról szavaz az Országgyűlés) –, nehéz elvetni azt a hipotézist, hogy nem egy többé-kevésbé megszilárdult rendszerrel állunk szemben, hanem két rendszer közötti átmenetről van szó. Könnyen lehet, hogy a megérteni kívánt NER nem valami, hanem csak egy pályáiv egyik pontja: vagy furcsa kitérő a megszilárdultnak látszó liberális demokrácia és egy valóban megszilárdult liberális demokrácia között, vagy, pesszimistán, egy villanás a zuhanórepülésben egy korántsem megszilárdult liberális demokráciától egy hegemonikus autoriter rendszer felé. Februári tanulmányában Lisa Herman⁷ is azt firtatja, vajon miért nem tudott megszilárdulni a liberális demokrácia Magyarországon, nem pedig annak az állapotnak a lényegét, amelyben jelenleg van az ország.

Félreértés ne essék, a magyar rezsím besorolása a

3 ■ Ludwig Buhl: *Der Beruf der Preussischen Presse*. Klemann, Berlin, 1842. 29. old. „Werden ihr die Zeitungen genommen, so flüchtet sie sich in die Bücher über 20 Bogen”, idézi a Pressefreiheit szócikk a Wikipédián.

4 ■ Ha esszé, nem kell a lábjegyzet-apparátus. Ha lenne, Magyar Bálint és szerzőtársai nevéen kívül a hazaiak közül Kis János, Kőrösi András, Székely János, Szilágyi Ákos, Tölgyessy Péter és Ungváry Rudolf műveinek kellene leggyakrabban szerepelniük benne.

5 ■ Egy csokornyai a szellemesebbekből: „az ügyészség mint kampánystáb”, „a visszautasíthatatlan ajánlat”, „bűnszövetkezetben elkövetett tulajdonfosztás”, „korrupciós bróker”, „külpolitikai piramisjáték”, „helytartó, végrehajtó, intéző, gazdatiszt, testőr”, a Fidesz mint „politikai csúcsragadozó”, a „(fogadott) család” fogalmának kitágítása.

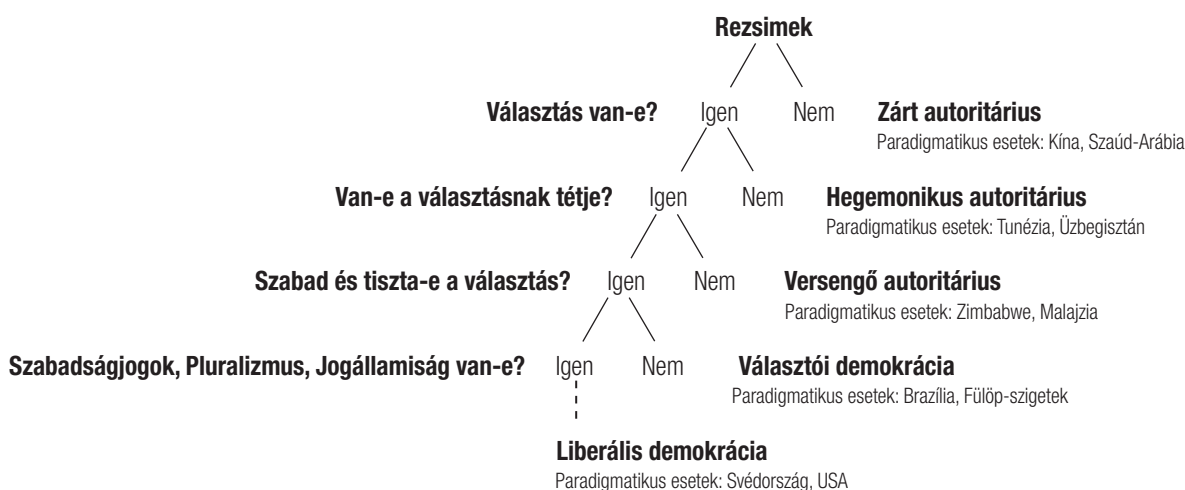
6 ■ A kötet nyelvén: „A maffiaállam: a parazita állam privatizált formája, a fogadott család politikai, közhatalmi eszközökkel bonyolított gazdasági vállalkozása.”

7 ■ Lise Esther Herman: Re-evaluating the post-communist success story: party elite loyalty, citizen mobilization and the erosion of Hungarian democracy. *European Political Science Review*, 2015. május, 1–34. old., online megjelenés: 2015. február 25.

8 ■ Forrás: Marc Howard – Philip Roessler: Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, 50 (2006), 2. szám, 367. old.

hagyományos rezsimitipológiákba komoly tétellel járó, értelmes politikatudományi feladat. Ezzel próbálkozik például a „fasisztoid mutációt” emlegető Ungváry Rudolf is. Ha óvakodnánk attól, hogy rögtön másutt aligha használható új kategóriák tömegét találjuk fel, a kérdés inkább úgy merülne fel: ha Howard és Roessler fa-gráfián (1. ábra) csak a demokráciánk liberális jellege csorbul 2010 óta, és liberális demokráciából pusztán választási demokráciává (*electoral democracy*) lettünk, akkor már a választás maga sem tekinthető szabadnak és tisztának (*free and fair*)? Erre válaszolni azonban, mint a rendszertanban általában, csak egy elfogadott, meglévő rendszert használva, az eggyel nagyobb halmaz (*genus proximum*) és a többi elemtől megkülönböztető vonások (*differentia specifica*) gondos megadásával lehetséges, *sui generis* kategóriák kiötlésével nem.

1. ábra. A politikai rezsimek dezagregációja a demokrácia különböző dimenziói szerint⁸

Megjegyzés: A „választás” a végrehajtó hatalmat gyakorló vezetők vagy az őket megválasztó parlament megválasztására vonatkozik.

év távolságot máshová másolja az ember az idővonalon, könnyű ráérezni, miért: vajon poszt-K. u. K-nak mondtunk volna-e egy hipotetikus 1938-as, vagy poszthorthystának egy 1965-ös rezsinváltást? Még ha biztosak vagyunk is, hogy az okokat leginkább egy kulturalista, az útfüggőséget hangsúlyozó keretben kell keresni, a magyarázatot Magyar Bálint is (mint Tölgyesi Péter vagy Székely János) legalább részben az „elmúlthúszévbén” vagy éppen, mint Kis János, a szocializmus előtt keresi. Akkor viszont a posztkommunista nem más, mint a földrajzi szűkítés jelzője. És valóban, Magyar Bálint ritka kitekintéseiben így is használja: minden kortárs összehasonlítása kizárólag más volt szocialista országokkal történik. Miért? Miért is ne szolgálhatna Brazília vagy Tunézia éppoly hasznos tanulságokkal az Orbán-rezsim megértéséhez, mint Azerbajdzsán vagy Oroszország? Mert az államszocializmus során a termelővállalatok állami tulajdonban álltak, és az Orbán-rendszer sem áttal

Ha viszont egy változásnak (esetleg egy kitérőnek) vagyunk tanúi, érdemes-e máris a rendszer lényegét keresnünk? Magyar Bálint szerint igen. Szerintem értelmesebb és izgalmasabb kérdés az, milyen pályán távolodunk a liberális demokráciától, és hol állunk majd meg.

MENNYIRE FONTOS ISMÉRV, HOGY A NER POSZTKOMMUNISTA?

Ez a jegy integráns része Magyar definíciójának, amelyben a NER „a kommunista diktatúra talaján, annak bomlástermékeként jött létre”. Lehet, hogy ez a kettőnk közötti generációs eltérésből fakad, de szerintem korántsem magától értetődő az államszocializmus bukása után húsz évvel egy hatalomra kerülő új rendszert a kettővel korábbiából magyarázni. Ha a húsz

államosítani, és úgy járadékokat teremteni és elosztani? De ezt bőven megteszik olyan rezsimek is, amelyek sosem éltek a sarló és kalapács uralma alatt. Bár a kádári örökség, mint a Horthy-féle vagy (és főleg) az 1990–2010-es időszak tendenciái, nyilván hatottak arra, ahogy a 2010 utáni politikai és társadalmi folyamatok alakultak, nem vagyok biztos abban, hogy posztkommunista keretben való értelmezésük többet segít, mint amennyit árt azzal, hogy leszűkíti a lehetséges összehasonlítások horizontját.

MENNYIRE HELYTÁLLÓ A NER HATALOMGYAKORLÁSÁNAK SZOCIOLÓGIZÁLÓ LEÍRÁSA A KÖNYVBEN?

Az állítás, hogy az Orbán-rendszerben a politikai és gazdasági hatalom gyakorlása elsősorban a lojalitás, illetve a politikai hatalom gyakorlóinak és a nekik alárendelt, tőlük függő gazdasági szereplőknek javára történő újraelosztás köré szerveződik, és ezek a sze-

replők koncentrikus körökbe rendezhetők (a szerző címkéi, ami a gazdaság területén aktív köröket illeti: *poligarchák*, Orbán Viktorral az élen, majd *belső körös oligarchák*, pl. Simicska Lajos, Varga Tamás, majd az *adoptált*, a *behódoltatott*, végül a *társutas oligarchák* egyre táguló körei), a 2015-ben a politikai-társadalmi változásokat a sajtóból követő megfigyelőnek rendkívül plauzibilis politikai-szociológiai hipotézis. Egybeváág sok-sok anekdotikus tapasztalattal, adattal, amelyeket ez a könyv, de különösen két elődje bőségesen sorol, továbbá számos külföldi elemzéssel – a Tavares-jelentéstől Kim Lane Scheppele cikkein át a Transparency International és a Freedom House összefoglalóiig és adataiig. E feltevés megerősítést nyilván akkor nyer majd, ha a hipotézist világosan elválasztjuk az alternatíváktól (például amelyek szerint a hatalomgyakorlás túlnyomórészt továbbra is bürokratikus szabályozott, vagy hogy legalább részben egy politikai ideológia által motivált csoporttal van dolgunk, vagy éppenséggel egy hibrid mechanizmussal), majd szociológiai vagy történelmi módszerekkel megvizsgáljuk.

Nehezebb azt megítélni (a morális felháborodásból fakadó politikai mozgósító erőt félretéve), mennyiben segíti a megértést az az állítás, hogy a hatalmat gyakorló csoport belső és külső kapcsolatrendszere hasonlít ahhoz, ami a szervezett bűnözés bizonyos fajtáinál tapasztalható. Igen meggyőzően hangzik, hogy az állami újraelosztás bizonyos, Orbán által bevezetett mintái a korrupció mintázataira emlékeztetnek, s az is, hogy a hatalmi csoport kohéziójának fontos eleme a haszonszerzés lehetőségével és a büntetés fenntartott személyi lojalitása. Ám Magyar szerint ennél többről van szó, amit a könyv elemző részében ki is fejt. Nevezetesen, hogy a maffia elnevezés a koncentrikusan felépülő elit bizonyos szervezeti tulajdonságaira utal: hogy a gazdasági érdek vezérelte rendszer személyi, és nem intézményi alá-fölérendeltségi kapcsolatokon alapul; hogy a fölérendelt szint a büntetésnek és jutalmazásnak a munkaviszonyokban lehetségesnél lényegesen szélesebb köre felett diszponál, és hogy a játszma időben végtelen horizontú. Ha ez a leírás helytálló, és nem csupán egy-két apró nívumot nagyít fel az egész politikai-gazdasági elit rendszertulajdonságává, és megértjük, milyen peremfeltételek teszik lehetővé és tartják életben ezt az új szerveződést, akkor ennek az értelmezésnek komoly prediktív ereje lehet.

Ez a könyv legizgalmasabb része, mert itt Magyar Bálint jócskán ad munciót teszletésre érdemes és tesztelhető hipotézisekhez. Mert ahhoz, hogy mindez több legyen szellemes ötletek soránál, végig kell gondolni, mik lennének az alternatív hipotézisek? Hogyan lehetne egyáltalán cáfolni Magyaréit?

Nem lehet, hogy a rendszert néhány egyéni és személyes gazdasági kapcsolaton túl még mindig a többé-kevésbé szakszerű kormányzati bürokrácia működteti? Hogy az illojalitás büntetése eddig sem csak a pusztá elbocsátás volt? Hogy a könyvben bemutatott intéz-

ményi újdonságok léteznek, de nem tekinthetők a rendszer alapvető jellemzőinek?

És hogyan döntsünk minderről? Az érintettekkel készített interjúk alapján, vagy majd csak negyven év múlva, a memoárok olvastán? Milyen predikciók fakadnak Magyar diagnózisából, és azok miben különböznek azoktól, amelyek a versengő, alternatív hipotézisekből következnek? Hogyan reagálna a rendszer, ha Orbán bejelentené, hogy a jelen ciklus végén visszavonul? Vagy például arra, ha az EU leállítaná a járadékvadászat egyik fő célpontjával szolgáló strukturális alapok folyósítását?

Azt gondolom, e téren, ha nem győz is meg, Magyar leírása izgalmas, plauzibilis, és további vizsgálatra érdemes.

IGAZ-E, HOGY NINCS MÁS CÉL?

Magyar több helyütt hangsúlyozza azt, ami ha igaz, akkor a maffia-metaphora melletti egyik legerősebb érv: a Fidesz hatalomgyakorlását tévedés az akár-miféleképp felfogott közjó, közpolitikai célok vagy valamilyen ideológia szolgálatával magyarázni, lévén kizárólagos célja a magánhaszon.

Itt voltaképpen a politikatudomány egy klasszikus, sok kontextusban, sok módszerrel vizsgált alapkérdésének egyik változatára bukkanunk: vajon a politikai jelenségek magyarázatához elégséges-e pusztán azt feltételeznünk, hogy a politikusok csupán személyes hasznukat keresik, a hatalom megszerzésére és megtartására törekszenek, illetve mindarra, aminek segítségével személyes hasznukat növelhetik (*office-seeking behavior*); vagy jobb abból kiindulnunk, hogy nemcsak a hatalom megszerzése, megtartása és kiélvezése a fontos számukra, de ezen túli politikai céljaik is vannak a hatalommal (*policy-seeking behavior*)? A NER fontos tulajdonsága Magyar szerint, hogy vezetői egyértelműen az első kategóriába sorolhatók.

Ha pusztán a történések elbeszélésével próbálnánk dönteni valamelyik alternatív magyarázat mellett, zavarban lennénk, mert szinte *minden* jelenséget be lehet illeszteni *mindkét* történetbe. A NER működtetői viselkedésének *policy-seeking* elvű magyarázata úgy hangzik, mint egy eligazítás a híveknek. Eszerint az Orbán-csapat valódi célja a gazdagabbak megerősítése („erős középosztály”), a Kádár-korszakból örökölt, károsnak ítélt társadalmi hálózatok („megalvadt struktúrák”) felszámolása; az, hogy minél többen dolgozzanak („munkaalapú társadalom”), ügyes részleges leválás a hanyatlónak gondolt Nyugatról („keleti nyitás”), a gazdaság tulajdonosi szerkezetének átalakítása („a multiktól is független, erős Magyarország”) stb. Elérésének eszköze a Fidesz többszöri újraválasztása, amihez sok minden kell – az új választási törvénytől a vidéki templomjáró elit támogatásáig.

Az *office-seeking* elvű magyarázat viszont minden deklarált vagy vélelmezett ideológiai és közpolitikai cél mögött pusztá hatalom- és bírvágyat gyanít.

Magyar Bálint kategorikusan ezt az álláspontot képviseli a NER minden működési területével kapcsolatban: „A szakpolitikák alkonya jött el: a kormány intézkedéseinek primer szakpolitikai oka vagy célja nincs.”

Igaza van? Semmi más Orbán összes lózungja, mint az egyéni és csoportérdekből zajló újraelosztás elé vonszolt paraván? A válasz módszertani okokból nagyon nehéz, kicsit úgy érezzük, mintha az optikai illúziót szemléltető csalírajzot néznénk: nekem kacsa, neked nyúl.

Magyar Bálintnak itt általánosságban két erős érve is van. Egyrészt a Fidesz deklarált céljai oly sűrűn változtak, hogy nehéz elhinni, ezek a célok irányítónak politikai döntéseit. Egyetértek, könnyebb lenne amellet érvelni, hogy Orbánnak konstans céljai vannak, ha nem mondaná hol ezt, hol azt. Vizsgolt a tisztán instrumentális politikai kommunikáció még nem zárja ki, hogy vannak ki nem mondott, de követett valódi célok. *Ad hominem* a példa, de az SZDSZ is hol az adócsökkentések (gazdasági liberalizmus), hol pedig az adóemelések (a költségvetés kiegyensúlyozása) mellett állt ki, miközben politikusai szubjektíve végig ugyanazon társadalomjobbító elvek megvalósításáért küzdöttek.

Másrészt könyvében egyenként, ágazatonként, helyenként kifejezetten meggyőzően demonstrálja, hogyan szolgálják egyes közpolitikák – a plázastoptól a kormányzati kommunikáció nyelvhasználatáig – a hatalmon levők egyéni gazdagodását és uralmuk fenntartását. Ez is erősíti állítását, hogy szintiszta hatalom- és pénzvágy mozgatja Orbánékat, anélkül hogy kizárná azt a lehetőséget, hogy ezek csupán kedvező mellékhatások, amelyeket ne tévesszünk össze a voltaképpeni célokkal. Egy példa: a dohány-kiskereskedelem koncesszióalapú újraszabályozásával kapcsolatban a részletek áttekintése után nehéz, de nem lehetetlen amellet érvelni, hogy a népegészségügyi cél több volt a klienseknek juttatott támogatási rendszerre ragasztott fügefalevélnél. Nem lehetséges-e, hogy legalább az egyik részczél a dohányzás visszaszorítása volt? Magyar szerint nem. A WHO szerint, mely Orbánt 2013-ban díjjal jutalmazta, igen.

Azok a kifinomult politikatudományi elemzési módszerekhez szükséges adatok, amelyekre támaszkodva e kérdésekre valóban meggyőző választ lehetne adni, itt és most nem állnak rendelkezésünkre.

A *policy-seeking* magyarázat mellett erős érvek hozhatók fel azok a beavatkozások, amelyeknél a végrehajtott kormányzati intézkedés bizonyosan nem szolgálta a tételezett „koncentrikus elit” gazdagodását, lojalitásuk és függésük megtartását vagy pedig a Fidesz újraválasztását. Az intézkedések indokának valami másnak kellett lennie, mint amit Magyar Bálint elmélete megenged. Vannak ilyen indokok. Íme, három példa:

1. A személyi jövedelemadó rendszerének átalakítása. Az egykulcsos jövedelemadó és a családi adókedvezmény nem csupán óriási lyukat ütött a költ-

ségvetésen (a különadókat enélkül is ki lehetett volna vetni), de mindenféle lojalitáspróba és függőségi viszony létrehozása nélkül hagyott százmilliárdokat a felső jövedelmi decilis, közülük és főleg a családok zsebében. Mennyi, a rezsim jól kereső ellenségeit kihagyó érdemalapú osztogatásra lett volna mód ennyi pénzből! Nem lehet, hogy a cél mégis az volt, amit deklaráltak is: a „középosztály” (így becézik a jobboldali pártok az Atlanti-óceánon innen és túl a magas jövedelműeket) megerősítése vagy egy kevésbé törzónak, inkább produktív munkára ösztönzőnek gondolt adórendszer megalkotása?

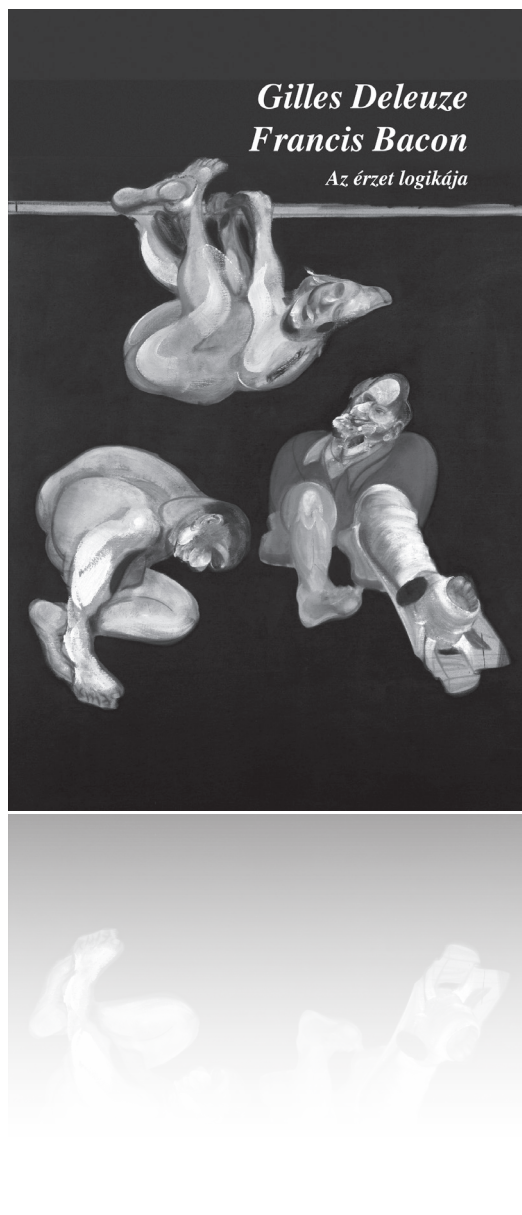
2. A konzervatív-kereszténynek gondolt életmódot szabályozással erősítő intézkedések a hittantanítástól a vasárnapi boltbezárásig, a kereszténydemokrata látszatpárt fenntartásáig és üzemeltetéséig. Itt ugyan felmerül a vallásos szavazatok vadászata és az egyházak bevonásának igénye a hatalom koncentrikus köréibe, de egyik sem tűnik meggyőzőnek: ezek az intézkedések a közvélemény-kutatások szerint nem feltétlenül hoznak szavazatokat, és egyáltalán nem biztos az sem, hogy az egyházi hierarchia céljaival egybeesnek. Lehet, hogy itt egy tradicionálisabb társadalom visszaállításért akár politikai áldozatot is hozott az Orbán-rendszer? Szerintem lehet.

3. Az sem igazán világos, hogyan szolgálná a hatalmat birtokló csoport érdekeit a keleti nyitás. Ellentétes a Fidesz támogatóinak („ruszki haza”), sőt külpolitikával foglalkozó elitjének (az atlantistáknak és a németbarátoknak) a geopolitikai preferenciáival, és az Egyesült Államokkal – belpolitikailag költséges – konfliktust generáló fordulatot nem meggyőző egyedül a Paks II. (még az EU által megakadályozható) felépítésével leszívható járadékokkal magyarázni. Ezer más módon lehetett volna és lehet most is költséges állami beruházásokba belevágni, átláthatatlanságuk hazai döntésekkel jól körülbástyázható, ehhez se kell Putyin, és minden mutyihoz könnyen találni más, kellően gátlástalan külső partnert is. Megint hajlok arra, hogy itt hosszú távú geopolitikai megfontolások is álltak a háttérben.

Miközben tehát egy sor konkrét közpolitikai döntéssel kapcsolatban elfogadom Magyarának, illetve a két korábbi *Polip*-kötet ágazati fejezetei szerzőinek az értelmezését, továbbra sem vetem el azt a feltételezést, hogy a gazdagok javára való újraelosztás, a vallás szerepe vagy a Kelet felé tájékozódó külpolitika nem a magánhaszon instrumentuma, hanem valódi politikai célokat szolgál.

Persze módszertani szempontból egy lépéssel sem jutottunk előre, fenti érveimmel még csak a rajzot kacsának látó győzködi a nyúlpartit: „Tessék, nem látod? Itt a csőre, ott a szárnya.”

Mégsem hiszem, hogy a megértéshez hasznos eleve azt tételeznünk, hogy egy rezsimnek, *bármely* rezsimnek, de különösen egy nekünk nem tetszőnek nincs más célja, mint az uralmon levők gazdagodása. Ez a redukcionizmus szélső esetben olyan, mint a vízi városi polgárok kommunpercepciója az *Édes Anna*

Kafkaéhoz hasonlóan a gerincoszlop Bacon számára sem más, mint egy kard a bőr alatt, amit egy hóhér csúsztatott egy ártatlan alvó testébe.

Gilles Deleuze (1925–1995)

Az Atlantisz Könyvkiadónál
megjelent Deleuze-kötetek:

Proust (2002)

A bergsoni filozófia (2010)

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET
1061 Budapest, Király utca 2., Anker Ház
Tel.: (36 1) 267 6258
E-mail: atlbook@t-online.hu
www.atlantiszkiado.hu

első oldalán.⁹ Amikor a megrettent nemzeti középosztály Kun Béla, Szamuely Tibor, Lukács György viselkedését kizárólag hatalom- és bírvággal próbálta magyarázni, az inkább a velük szembeni riadt gyűlölet racionalizálását szolgálta, nem a politikai, társadalmi vagy történelmi megértést. Félek, hogy *mutatis mutandis*, Magyar fenti tézise is ebből a talajból nőtt ki.

ÖSSZEFOGLALVA

Magyar könyve egy gazdag, zavarba ejtő, bosszantó, gondolatébresztő hibrid. Rengeteget markol, és keveset fog. Hogy a könyv érvei és metaforái politikai program megalapozására alkalmasak-e, ítéljék meg a meglévő és eljövendő ellenzéki pártok stratégiái, de engem nem győzött meg, hogy érdemes metaforák sorával a lényegét keresni valaminek, ami nagyon is átmeneti és változó. A posztkommunizmus hangsúlyozása legalábbis aránytévésztesre vall. Mindezek dacára, aki elolvassa ezt a furcsa, besorolhatatlan opuszt, egy politikai-szociológiai kutatási programmal biztosan gazdagabb lesz, bár a hipotéziseket magának kell kiásnia az ítélkezés és a neologizmusok alól, majd letisztázni, ellenőrizhetővé tenni, és összevetni a tapasztalati anyaggal. Az pedig, hogy amit Magyar Bálint leír – vajon egy markáns társadalompolitikai célokért küzdő formáció berendezkedésének szimptomája-e csupán, vagy a Fidesz politikájának alfája és ómegája –, szakpolitikai területenként további értelmes vita tárgya kell hogy legyen. □

9 ■ „[Kun Béla] Sápadt volt, borotvátlan, mint rendesen. Vigyorgott az alatt álló polgárookra, s vásott kajánsággal, csúfondárosan még búcsút is intett egyeseknek. Zserbókat vitt, melyekkel teletömte puffadozó zsebeit, aztán ékszereket, grófnék, bárónék, kegyes, jótékony hölgyek drágaköveit, templomi kelyheket, sok más egyéb kincseket. Karjairól vastag aranyláncok lógtak.” (Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*)